अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

चन्दन

विरुद्ध

राज्य (दिल्ली प्रशासन)

(सन् २०१२ को फौजदारी अपील नं. ७८८)

०५ अप्रिल २०२४

[सुधांशु धुलिया* र प्रसन्न बी. वाराले, जे.जे.]

विचारणीय मुद्दा

प्रमाणको अभावमा प्रमाणको अभावको प्रभाव, जब भरपर्दो प्रत्यक्षदर्शीको साक्षी छ।

हेडनोट

दण्ड संहिता, १८६० - दफा ३०२ - हत्या - अभियोग मामिला कि आरोपिले पीडितलाई उनीसँग रहेको छुरीले बारम्बार घोचेका थिए, जसले गर्दा पीडितको मृत्यु भयो - पीडितकी भाउजुले छोटो दुरीबाटै घटना देखिन् - तल्लो न्यायालय बाट दफा ३०२ अन्तर्गत दोषी र सजाय - हस्तक्षेप:

निर्धारण गरियो: जहिरी छैन - मृतककको रगत राम्रोसँग आरोपितबाट बरामद गरिएको छुराको रगतसँग मिल्छ, घटनाको प्रत्यक्षदर्शीको मौखिक साक्ष्यसँग मिल्छ - हत्या, आरोपितलाई पक्राउ गरी छुरा बरामद गर्नुमा धेरै समय लागेन- अभियोगले सबै प्रमाणले आरोपितको दोषिपना अनुसन्धान बाहिर प्रमाणित गर्छ - अभियोगले कुनै पनि उदेश्य नदेखाउनु साँचो हो, तर यस मामिलामा कुनै प्रत्यक्षदर्शीको विश्वसनीयता कम गर्न सकिँदैन, आफैंमा उदेश्य केही महत्त्वपूर्ण छैन - प्रत्यक्ष प्रमाणले अपराध स्थापित गर्दा उदेश्यको अभाव निरर्थक हुन्छ।

[अनुछेद ४-६]

उद्धृत मामिला कानुन

शिवाजी गेनु मोहितेविरुद्ध महाराष्ट्र राज्य एआईआर **(१९७३) एससी ५५**; *बिकाउ पाण्डेय विरुद्ध बिहार राज्य* **[२००३] सुप्प. ६ एससीआर २०१: (२००३) १२ एससीसी ६१६**; *राजगोपाल विरुद्ध मुथुपण्डी* **[२०१७] २ एससीआर ८४ : (२०१७) ११ एससीसी १२०**; *योगेश सिंह विरुद्ध महाबीर सिंह* **[२०१६] ७ एससीआर ७१३ : (२०१७) ११ एससीसी १९५ - उद्धृत।**

ऐनको सूची

दण्ड संहिता, १८६०।

मुख्य शब्दावलीको सूची

उदेश्यको अभाव वा अनुपस्थिति; भरपर्दो प्रत्यक्षदर्शीको साक्ष्य; हत्या; दृश्य प्रमाण; छुरा बरामद।

मामिला उत्पन्न हुनुको कारण

फौजदारी अपिल अधिकारक्षेत्र: सन् २०१२ को फौजदारी अपील नं.७८८

नयाँ दिल्लीस्थित दिल्ली उच्च न्यायालयको मिति ०२.०७.२०१० को फैसला र आदेशबाट सन् १९९७ को सी.आर.एल.ए. नं. १३०

पक्षहरूको उपस्थिति

सुश्री रिचा कपूर, दीपक सिंह, वकिलहरु पुनरावेदककाका लागि।

श्रीमती ऐश्वर्या भाटी, अतिरिक्त सलिसिटर जनरल, मुकेश कुमार मरोरिया, श्रीमती शिविका मेहरा, श्रीमती राजेश्वरी शंकर, अलंकार गुप्ता, अक्षजा सिंह, वकिलहरु उत्तरदाताका लागि

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश

<u>फैसला</u>

सुधांशु धुलिया, जे।

१. यस न्यायालयसमक्ष आएका पुनरावेदकलाई दण्ड संहिता दफा ३०२ अन्तर्गत दोषी ठहरिएको थियो। पुनरावेदनमा उच्च न्यायालयबाट उनको दोषी ठहर र सजाय सदर गरिएको छ। अभियोगको भनाइअनुसार यो दिनको उज्यालोमा भएको एक विश्वसनीय प्रत्यक्षदर्शीले देखेको एउटा हत्याको घटना हो।

२. यस मामिलाको संक्षिप्त तथ्य के हो भने गत २८.०५.१९९३

को अँधेरी ८:१५ बजेतिर जब मृतककी भाउजु (पी.डब्लू-२) राम बजारबाट फर्किरहेकी थिइन्, मृतक र आरोपित उनीभन्दा केही कदम अगाडि हिँडिरहेका थिए। केही मिनेटपछि उनले मृतक राकेश र चन्दनलाई एकापसमा लडिरहेको देखिन् र त्यसपछि उनले आरोपित सँग भएको छुराले मृतकलाई बारम्बार घोचिरहेको देखिन्। मृतक जमिनमा लडे र आरोपित/पुनरावेदक भागेर गए। मृतक राकेशलाई पहिले नजिकैको डा. कलराको निजी क्लिनिकमा लगिएको थियो जहाँ उनलाई हिन्दू राव अस्पताल लैजान सुझाव दिइएको थियो, जुन नजिकैको र आकस्मिक उपचार गर्न सकिने अस्पताल थियो। जब मृतक अस्पताल पुगे उनलाई मृत घोषित गरिएको थियो। मृतकको पोष्टमार्टम अर्को दिन गत २९.०५.१९९३ मा गरिएको थियो, र देहायका मृत्युपूर्व चोटहरू देखिएका थिए:

१. बायाँ क्लाविकुलर क्षेत्रमा २२ सेमी *x* २ सेमी *x ?* को खडा अवस्थाको घोचिएको घाउ।

२. बायाँ थुनमुनि २ सेमी *x* १ सेमी *x ?* को खडा अवस्थाको घोचिएको घाउ।

३. बायाँ बाहुनाको अग्रो-बाह्य भागमा ३ सेमी *x* १.५ सेमी *x ?* को टेढो अवस्थाको घोचिएको घाउ, जसको मध्य भाग कटिएको थियो।

४. बायाँ बाहुनाको पछाडिपट्टि १.५ सेमी *x* ०.८ सेमी *x ?* को टेढो अवस्थाको घोचिएको घाउ, जसको पछाडि भाग कटिएको थियो।

चोट नं. ३ र ४ एकैचोटि भएका घाउहरू देखिए।

५. बायाँ छातीको सातौं पँखुरामा २.५ सेमी *x* १.५ सेमी *x ?* को चोक्को र घाउ देखियो।

६. बायाँ कान्धमा २०.० सेमी *x* १.५ सेमी *x ?* को घेरा आकारको घोचिएको घाउ।

७. बायाँ स्कॅपुलर क्षेत्रमा २ सेमी x ०.५ सेमी x मांसपेशी सम्मको घोचिएको घाउ।

८. बायाँ किड्नी कुनामा २ सेमी x १ सेमी x ? को खडा अवस्थाको घोचिएको घाउ।

यसरी थप अवलोकन गरिएको थियो:

"छातीको चोट नं. १ मांसपेशीसम्म मात्र थियो। त्यस्तै चोट नं. २ पनि थियो। चोट नं. ५ ले बायाँ छातीको गुहा सातौं अन्तरिक क्षेत्रबाट प्रवेश गरेको थियो र माथितिर र भित्रतिर लागेको थियो जहाँ यसले हृदयको आवरण र बायाँ भेन्ट्रिकलको अग्रभाग घायल गरेको थियो...

चोट नं. ५ प्राकृतिक रूपमा मृत्युको पर्याप्त कारण थियो। मृत्यु चोटबाट शोक र रक्तश्रावका कारण भएको थियो...

मेरो राय अनुसार मृतक राकेशको शरीरमा देखिएका चोटहरू यो हतियारबाट संभव थिए। मैले पनि पिएम रिपोर्टसंगै उक्त हतियारको नक्सा पनि बनाएको थिए जुन प्रदर्शनी पिडब्ल्यू९/ए हो र मैले हस्ताक्षर गरेको छु र यो सही छ।

बन्द खामबाट हतियार चकु प्रदर्शनी.पि१ निकालिएको छ। न्यायालयमा देखाइएको हतियार प्रदर्शनी.पि१ नै हो जुन पोस्टमार्टमको समयमा प्रहरीले मसमक्ष पेश गरेको थियो, र प्रदर्शनी.पि१ बाट घाउ हुन सक्छ।"

घटना भएकै दिन गत २८.०५.१९९३ मा कश्मीरी गेट पुलिस स्टेशन, दिल्लीमा पीडब्ल्यू-२ को बयानका आधारमा प्रहरी प्रथम सुचना दर्ता गरिएको थियो, जसमा उसले माथि उल्लेखित घटनाक्रम बयान गरेकी थिइन्। अनुसन्धानपछि प्रहरीले दण्ड संहिता दफा ३०२ अन्तर्गत एकमात्र आरोपित चन्दनविरुद्ध आरोप पत्र दायर गरेको थियो। मामिला सत्र न्यायालयमा चढेपछि १८ जना साक्षीहरूको बकपत्र अभियोगपक्षले लिएको थियो। पीडब्ल्यू-२ मुख्य साक्षी थिइन् जो प्रत्यक्षदर्शी थिइन्। बचाउपक्षले उनलाई लामो पुनरावलोकन गरे तापनि उनलाई अविश्वसनीय बनाउने कुनै पनि कुरा बाहिर आएन। आफ्नो बकपत्रमा उनले कसरी आरोपितले मृतकलाई छुरा प्रहार गरी मारेको र कसरी आफूले छोटो दुरीबाट नजरैनजर देखेको थिएँ भन्ने सम्पूर्ण घटनाक्रम बयान गरेकी छिन्। यो सबै थोरैभित्रै भएको थियो।

३. यहाँ उल्लेख गर्नुपर्ने कुरा के छ भने त्यसैदिन आरोपितलाई नजिकैको क्षेत्रमै प्रहार गरिएको मुख्य हतियार छुरासहित पक्राउ गरिएको थियो। विज्ञान (फोरेन्सिक) रिपोर्ट र अन्य प्रमाणले यही छुरा आरोपितको कब्जाबाट बरामद भएको र अपराध गर्न प्रयोग गरिएको देखाउँछ। मृतकको रगत यही छुरामा भएको रगतसँग मिलेको देखियो जुन आरोपित/पुनरावेदकबाट बरामद गरिएको थियो। हेडकन्स्टेबल ब्रह्मपाल सिंह (पीडब्ल्यू-१२) यही बरामदको साक्षी हुन्। उनी बयान गर्छन् कि छुरा प्रहारको जानकारी पाएपछि उनी कन्स्टेबल महावीरसंग जाँदा हॅमिल्टन रोडमा आरोपितलाई देखे। उनीहरूले आरोपितलाई 'गन्दा नाला' निस्किरहेको देखे जसले रगत लागेको छुरा र कुर्ता लगाएको थियो। त्यसपछि कन्स्टेबल ब्रह्मपालले आरोपितलाई पक्रे र छुरा र कुर्ता बरामद गरिएको थियो।

४. आरोपितबाट छुरा बरामद गरिएको तरिकाबारे केही शंका उठाइए तापनि यसैवासमा केही चलिरहेको छैन, विशेषगरी मृतकको रगत स्पष्ट रूपमा छुरामा फेला परेको रगतसँग मिल्दो रहेको तथ्यको मद्देनजर, जसमा घटनाको प्रत्यक्षदर्शी (पीडब्ल्यू-२) को भरपर्दो साक्षी पनि छ। हामी यो तथ्यलाई पनि नजरअन्दाज गर्न सक्दैनौं कि हत्या, आरोपितको पक्रावट र उनीबाटै छुरा बरामद हुनुमा थोरै समय बितेको थियो। अभियोगले गरेको सम्पूर्ण प्रमाणले आरोपितको दोषिपना आशंकाबाहिर स्थापित गर्छ। दुवै प्रथम न्यायालय र पुनरावेदन न्यायालयले पनि अभियोगले आफ्नो मामिला सही तरिकाले प्रमाणित गरेको सही ठहर गरेका छन्।

५. बचाउपक्षको यस्तो बहस छ कि अभियोगले यस्तो कुकृत्यपूर्ण कार्य गर्न आरोपितलाई कुनै पनि उदेश्य नदेखाएर असफल भएको हो, तर यो प्रत्यक्षदर्शीको साक्षी भएको मामिला हो जहाँ प्रत्यक्षदर्शीलाई अविश्वसनीय ठहराउने कुनै कुरा छैन, त्यसैले उदेश्य नै बेमौलिक छ। यस विषयमा केही प्रमुख मामिलाहरू उल्लेख गर्नु आवश्यक छ, जुन यसप्रकार छन्:

शिवाजी गेणु मोहिते विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य, एआईआर १९७३ एससी ५५ मा यसरी भनिएको छ: मौखिक साक्षीले न्यायालयको विश्वास जगाउँछ भने अभियोगलाई उदेश्य स्थापित गर्न आवश्यक पर्दैन। उदेश्यको सामान्य अनुपस्थितिले भरपर्दो प्रत्यक्षदर्शी साक्षीलाई प्रभावित गर्दैन। परिस्थितिजन्य प्रमाणको मामिलामा उदेश्य महत्त्वपूर्ण कारक हुन्छ। तर जब प्रत्यक्षदर्शी साक्षी उपलब्ध छ, उदेश्य बेमौलिक हुन्छ। यसरी भनिएको छ :

> *"अभियोगले सफ प्रेरणा उदेश्य नखोज्न सकेमा पनि, भरपर्दो प्रत्यक्षदर्शी साक्षीको विश्वसनीयतामा आँच आउँदैन। परिस्थितिजन्य प्रमाणमा भर पर्ने मामिलामा उदेश्यको प्रमाण अवश्य महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यस्तो मामिलामा उदेश्यको प्रमाण परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूको शृंखलामा एउटा कडी बन्न सक्छ। तर प्रत्यक्षदर्शी साक्षी भरपर्दो भएको मामिलामा त्यसो हुँदैन, गरे तापनि यदि उदेश्य राम्रोसँग प्रमाणित भए त्यसले अभियोगपक्षको मामिला बलियो बनाउनुका साथै अन्तिम निष्कर्षमा न्यायालयलाई सुदृढ बनाउँछ। तर यसको अर्थ यो होइन कि उदेश्य नै प्रमाणित नभए प्रत्यक्षदर्शीको साक्ष्य अविश्वसनीय हुन्छ।"*

जब प्रत्यक्ष प्रमाणले अपराध स्थापित गर्दछ भने उदेश्यको अभाव वा अनुपस्थितिले फरक पार्दैन भन्ने सिद्धान्तलाई यस न्यायालयले निम्न मामिलाहरूमा पुनरावृत्ति गरेको छ:

बिकाउ पाण्डेय विरुद्ध बिहार राज्य, **(२००३) १२ एससीसी ६१६**; *राजगोपाल विरुद्ध मुथुपण्डी,* **(२०१७) ११ एससीसी १२०**; *योगेश सिंह विरुद्ध महाबीर सिंह,* **(२०१७) ११ एससीसी १९५।**

६. माथिको आधारमा हामी प्रथम न्यायालय र उच्च न्यायालयको आदेशमा हस्तक्षेप गर्नुपर्ने कुनै कारण देख्दैनौं। त्यसैले पुनरावेदनलाई खारेज गरिन्छ। गत ०९.०५.२०१२ को पुनरावेदकलाई जेल छुट दिने अन्तरिम आदेश रद्द गरिन्छ। हाल जेल छुट पाएका पुनरावेदकलाई आजबाट चार हप्ताभित्र आफैं प्रथम न्यायालयमा समर्पण हुन निर्देशन दिइन्छ। उनले बाँकी सजाय भोग्नुपर्नेछ भन्ने सुनिश्चित गर्न यस फैसलाको प्रतिलिपि प्रथम न्यायालयलाई पठाइनेछ।

हेडनोट तयार गर्ने: निधि जैन

मामिलाको परिणाम:
पुनरावेदन खारेज।